

„az irodalmi tisztaszobából kiléptem az utcára”

VÉGEL LÁSZLÓVAL ORCSIK ROLAND BESZÉLGET

– A *Neoplanta*, avagy az *Ígéret Földje 2013-ban jelent meg. A címlapon olvasható műfaj-meghatározás szerint: városregény. Ez a város magyar nevén Újvidék. Ugyanakkor ez a mű nem az első Újvidék-regény az életműben. Hogyan viszonyul a Neoplanta az Újvidék-trilógiához (Egy makró emlékiratai, Áttüntetések, Echkart gyűrűje), illetve a Parainézis (szerbül 1987-ben, magyarul csak 2003-ban jelent meg) című regényéhez? Mit értelmez át, mit egészít ki?*

– Talán azzal kezdeném, hogy az *Egy makró emlékiratai (1968)*, az *Áttüntetések (1984)* és részben a *Parainézis (1987)* című regényem nemzedéki prizmán keresztül ábrázolja a várost, a történelmet, az emberi sorsokat. Tehát ezek a '60-as és a '80-as években született művek nemzedéki regényeknek számítanak, ám a nemzedéki konfliktusok mögött társadalmi, mentálisbeli, ízlésbeli és életformabeli konfliktusok rejtőznek. A Nagy Szakítás, avagy a Radikális Destrukció gondolata fogalmazódik meg bennük. Az *Egy makró emlékirataiban* amíg a magyar kritika inkább a farmernadrágos prózát és a nyelvi experimentumot, a modern életérzés jeleit ismerte fel, addig a jugoszláviai kritikusok a modern életérzést fedezték fel, de ugyanakkor a fekete hullámhoz sorolták. Ide tartoztak azok a művek, amelyek a kor radikális kritikáját képviselték, arról a világról szóltak, amelynek semmi köze sem volt a jugoszláv szocialista kirakathoz. Ide kerültek például Mirko Kovač regényei is. Nehezen ment a regény megjelentetése az egyetlen jugoszláviai magyar könyvkiadónál, az újvidéki Fórumnál. Egyedül az mentette meg a helyzetet, illetve járult hozzá a könyv megjelenéséhez, hogy Aleksandar Tišma az egyik legjelentősebb szerb prózaíró, bejelentette, lefordítja a *Makrót*. A vajdasági magyar kiadó, a Fórum csak ezek után bátorkodott kiadni. Az *Áttüntetések* más szempontból közelítette meg a nemzedéki kérdést, ugyanis a nemzedéki hitszegés ügyét ábrázolta, azt, hogy hogyan árulta el a 68-as nemzedék a saját eszméit. A *Parainézisben* már nem csak nemzedéki konfliktusokról írok, hanem három nemzedék válságáról. A szocializmus végórájában lejátszódó történetben többé nincs konfliktus, mert minden nemzedék meghasonlott önmagával. Az idősebb, illetve a legidősebb a partizán nemzedék, aki felismeri, hogy eszményei csődöt mondtak. Visszajára fordultak. És akkor megjelentek a technokraták, a hatalom technokratái, én így nevezem őket, nekik nem voltak eszményeik, csak és kizárólag a hatalom megszerzése és megőrzése érdekelte őket. Következett a legfiatalabb nemzedék színre lépése teljes világnézeti zűrzavarral, azt sem tudták már, hogy nacionalisták vagy kommunisták. Ez volt az az időszak, amikor a szocializmus önpusztítást végzett. A szocializmus öngyilkosságának motívuma újra feltűnik a *Bűnhődésben (2012)*, de ott már inkább a rendszerváltást deheroizálta. A *Neoplanta avagy az Ígéret Földje (2013)* nem a nemzedékekről szól, hanem az utóbbi száz évről. A századomról! Már nem a modernitás búvkörében íródott, mondhatnám, hogy valamiféle posztklasszikus regény lett belőle, avagy társadalmi tab-

* A 2014-es könyvhéten, a szegedi Grand Caféban lezajlott könyvbemutató szerkesztett változata.

ló. A regény története 1914-ben kezdődik Zágrábban. Egy határvidéki szerb fiatalember Horvátország fővárosába kerül, ahol berukkol a Monarchia hadseregébe. A '14-ben kezdődő történet az új nagy káoszban, a '90-es években zárul le. A nemzedékek nem játszanak nagy szerepet benne. Csupán az újvidéki helyszín a közös. Nem véletlenül kerül mindkét regényben előtérbe a Dornstädter cukrászda. Az *Áttüntetések*ben a beteljesületlen szerelem helyszíne, a *Neoplanta, avagy az Ígéret Földjében* a háborús idők tere. Az első regény 1983-ban jelent meg (először szerbül) a második 2013-ban. Közben elmúlt 30 esztendő! *Az Egy makró emlékiratait* az 1968-as egyetemista tüntetések, a forrongó események előtt írtam. Nem a századról szólt, hanem a jelenről és a jelen elleni lázadásról. Mint megmutatkozott, radikális nézőpontot képviselt még az *Új Symposion* részére is. Ez volt az egyetlen regény, melyet még az *Új Symposion* avantgárd folyóirat is megtámadott. Mit akar a Végel, netán azt, hogy a munkásosztály ön maga ellen sztrájkoljon?! Nos, ilyen és hasonló vádák.

Vannak azonban ennek a regénynek olyan mozzanatai, amelyeket akkoriban nem vettek észre, mert hiányzott az efféle felismerés, némi jóhiszeműséggel mondhatnám, hogy tapintatból hallgatták el, esetleg mert nem akartak bajt hozni a fejemre. Ez pedig a nemzeti megértés lehetetlensége. A *Makró*ban ugyanis egy magyar fiú és egy szerb lány szerelmének abszurdumáról van szó. A társadalmi státusuk élesen különbözik. Az *Áttüntetések*ben ugyanez a motívum bukkan fel. Az *Áttüntetések* igazából 1941-ről szól, 1968 kontextusában. Az '68 után íródott regényből az is kiderül, hogy a 68-as nemzedék a hetvenes években elérte saját eszményeit. Elpazarolt nemzedék lett! Egyértelmű, hogy a motívumok rejtezkednek, más-más kontextusban sejlenek fel. A *Neoplanta* bizonyos motívumai majd az új regényben, a *Balkáni szépségben, avagy Slemil fattyújában* bukkannak fel, de egészen más értelmezésben, mint a *Makró*ban vagy az *Áttüntetések*ben. Szerzőként egy kicsit rejtőzködöm, álarcokat hordok.

– *A rejtőzködés, az álarc fontos volt. Az Újvidék-trilógia második darabja, a 84-es Áttüntetések szintén tematizálja a Horthy-korszakot, a 41-es Újvidéket. A Neoplanta azonban a '44–45-ös partizán bosszút is problematizálja. Az Áttüntetések idején hogyan lehetett szólni erről a taburól? Hogyan élte meg akkor a hallgatás kényszerét? Nyíltan tán senki sem merte vállalni. Domonkos István Via Itáliájában például utalások vannak rá...*

– Volt néhány tabu! Tito személye, a néphadsereg és a '45-ös tömegsírok. Azt azonban tudni kell, hogy nem csak magyarokat meg németeket végeztek ki, hanem szerbeket is, akiket kollaboránsoknak tartottak. Tudnék mesélni egészen tragikus sorsokról, pl. Újvidék városának a polgármestere, a „hideg napok” idején felutazott Budapestre ahol találkozott Bajcsy-Zsilinszkyvel. Majd ők ketten Horthy Miklósnál voltak meghallgatáson, aki a vizit után leállította a vérengzést. Erről Danilo Kiš ír. Az édesapja is ott rostokolt a sorban, amikor megérkezett Horthy parancsa. Amennyiben egy órát késik a rendelkezés, Daniko Kiš édesapja (is) a dunai tömegsírban végzi. Az újvidéki polgármestert a bevonuló partizánok kollaboránsként kezelték. Sok más szerb nemzetiségűvel együtt kivégezték! Van tehát szerb tömegsír (is) ahová azok kerültek, akik együttműködtek a magyarokkal. A szerbekkel való leszámolás ideológiai jellegű volt, a magyarokkal viszont etnikai. Szóval, bonyolult dolog ez. Túl sok tragédia játszódott le körülöttem. A tömegsír-kultúráról még az *Exterritórium (2000)* előtt írott esszéimben (válogatott esszéim, a *Hontalan esszék* 2003-ban jelentek meg) írtam. Ezt a kis-esszét eredetileg 1998-ban a *Stav* nevű hetilapban publikáltam. Irodalmi nézőpontból feszegetem a kérdést, és először nem magyarul látott napvilágot, hanem szerbül. A *Hontalan esz-*

szék is előbb jelent meg szerbül (2002). 1990 után a magyar tömegsírok kérdése népszerű téma lett. Nagy paradoxon, hogy éppen Milošević háborús nacionalizmusa idején. Nem vitás, hogy az ő beleegyezésével. Nem furcsa? Részben Tito-ellenességből tette. Ebben a kérdésben idővel számháború alakult ki, versengtek, hogy ki a nagyobb áldozat. A *Neoplanta* írásakor úgy éreztem, hogy ebben én nem veszek részt. A két köztársasági elnök, mármint a magyar és a szerb is fejet hajtott az áldozatok emléke előtt. Azt hiszem, áltatjuk magunkat, mert az igazi válaszok elmaradtak. Ez a színháték a politika része, főleg a két ország közötti politikai alku hozadéka. Teljes a zűrzavar! A magyar politikusok ártatlan áldozatokról beszélnek, miközben a bíróságon a magyarok sorra vesztik el a rehabilitációs pereket. Jogilag tehát „az ártatlan magyar áldozatok” továbbra is háborús bűnösök. Az irodalom nem a politikai igazságot keresi, foglalkozzanak azzal a történésekkel. Engem az ember sorsok érdekelnek! A *Neoplantában* a '45-ös atrocitások a következő módon tűnnek fel: a szerb knini fiákeros fia szintén bevonul, katoná lesz Horthy hadseregében. Az apa eredetileg az Osztrák-Magyar Monarchia katonája volt, aztán átszökött a szerbekhez és a végén 1918-ban Újvidék felszabadítója lett. A fia '41-ben a Horthy bevonulása után egy magyar, egy német és egy szerb katonatársával együtt az orosz frontra kerül és az oroszok ellen harcol. Összeomlik a front, ők alig várják, hogy visszatérjenek Újvidékre, szövögetik az álmaikat az Ígéret Földjéről. Mire megérkeznek, már bevonultak a partizánok. A fiákeros fia megrendezi az utolsó vacsorát a bajtársai részére, akik közül, mint mondtam, az egyik magyar, a másik német. A partizánok azt mondják, hogy neki kötelező volt Horthyt szolgálni, viszont bizonyítani kell. Így kezdődik az emberi dráma. Neki kell végeznie bajtársaival. Elhangzik a parancs, lőjön, de ő nem lő, mire a magyar bajtársa rászól: lőj már, húzd meg a ravaszt. És ő meghúzza a ravaszt. Tehát itt rejtezik a görög dráma magja. Engem így érdekelnek jelen pillanatban a tömegsírok. A többi a történések dolga lenne. Politikailag most épp kötelező dicsérni a dolgok végkifejletét, miközben abszolút semmi sem mozdult el a holtpontról.

– *Igen, a regényben megjelenik ez a rész, a „röpke” száz év. Az önvizsgálat és ezáltal az újraértelmezés, újtraktualizálás fontos mozgatója a műveinek. A korábbi kötet, a Bűnhódás (2012) című naplóregény két korábbi esszé-novellát emel be a regényterbe, ott is trilógiáról van szó. A Neoplantában is vannak olyan motívumok, amelyek korábban is megjelentek, pl. a Dornstädter cukrászda története a Peremvidéki élet esszékötetből. Ugyanakkor nekem úgy tűnik, a Neoplanta az egész életművét, személyes történetét, történelmét vizsgálja újra a Jugoszlávia felbomlása előtti pillanatáig. Ehhez egy szerb fiákerest választott az elbeszélő-író nézőpontja mellé. Miért volt szükség erre a megkettőzésre?*

– Úgy gondolom, mi egy megkettőződött világban élünk. Vagy ha jobban meggondolom, akkor egyszerre több egymással ellentétes vagy összeegyeztethetetlen világban vergődünk. Egész életünk megsokszorozódott, énünk veszendőben van. Egészen pontosan fel van darabolva. Ezt domborítja ki az is, hogy ha az ember két nyelvben él, akkor a megsokszorozódott világ is tovább sokszorozódik. Ha azt mondom, hogy pohár, akkor az is eszembe jut, hogy *čaša*. Minimum két kultúra, két világ, mely hol ellenségesen, hol barátságosan áll egymással szembe. Hol összefonódik, hol ütközik. A megtöbbszöröződés állandóan vissza-visszatér. Emlékeztetnék a *Neoplanta avagy az Ígéret Földjében* szereplő nagyapára. A nagyapa '41-ben a magyarok bejövetelekor a városháza erkélyén üdvözlí Horthy Miklóst, miközben rejtegeti kereskedő társának a feleségét, akiről kiderül, hogy kommunista. Az asszony kimenekül a városból, csatlakozik Titóékhoz és funkcionárius asszonyként tér vissza. Közli nagyapával: te a

miénk vagy, segítettél stb. tessék a partizánsapka a vörös csillaggal. Újra azon a bizonyos erkélyen találja magát, aki ezúttal a partizánok bejövételét üdvözli. Vajon nem ebben rejtezik a kisebbségi ember drámája? Ám a megtorló mechanizmus működik. Egy éjszaka előrángatják, föltuszkolják nagyapát a teherautóra, kivégzésre viszik. Néhány évvel a tragédia után antifasiszta érdemrenddel tüntetik ki. A magyarázat szerint elnyerte méltó büntetését és kiérdemelte a kitüntetést. Tehát két ember lakozik egy emberben. Két lelke volt! Van ebben valami fausti. A kisebbségi sztereotípiák azonban leegyszerűsítik a dolgokat. Ezért születik meg a kisebbségi viktimológia, mely szerint a kisebbségi szenved, akkor is, ha hullnak a falevelek. Ez a szenvedéstörténet fájdalmas és monoton, mert kivész belőle a feszültség, az emberi dráma. Valójában ez nem így van. Mi a mi megsokszorozódott életünket éljük, ami rendkívül összetett és gazdag világ. A hatalmak úgy játszanak velünk, mint a macska az egérrel. A kisebbségi embert könnyű elcsábítani, félrevezetni, mert bizonytalan magában. A többségi nemzet, de az anyaország is játszik vele. Egyszerre vagyunk gyávák és hősök, tehát ki kell mondani, hogy annak a mártírnak, a hősnek, a kisebbséginek, aki, ahogy Németh László mondja, két véres karddal harcol az ellenség ellen, nincs valóságalapja. A *Neoplantában* a magyar pincér szolgálja fel Titónak a kávé, kitüntetik, majd banki kölcsönt kap, utána megnyitja a *Magyar Gulyáshoz* címzett éttermet. Szerb vendégei ínycsepek, akik nagyon szeretik a magyar specialitásokat. Tito halála után azt állítja, hogy semmi köze hozzá, holott mindent Titónak köszönhet. Még a *Magyar Gulyás* vendéglőt is. Elfelejtje, hogy előtte Tito újvidéki kiruccanásakor pincérként szolgálta fel neki a kávé, magolta a mondatokat, amit fel kellett mondani, miszerint jobban élünk, mint a magyarországi magyarok. Megérkezik Tito, aki vadászélményeiről mesél és tudomást sem vesz a felszolgálóról viszont az események forgatókönyvét előre megkapták az újságírók, ahol az volt előrelátva, hogy Tito arról faggatta az őt felszolgáló pincért, hogy hogyan érzik magukat a magyarok a szocialista Jugoszláviában, mire ő azt válaszolta, hogy jobban, mint a magyarok Magyarországon. Előzőleg irredenta dalokat hallgatott, aztán kommunista lett, a végén kávéház tulajdonos. Hithű magyar! A főhős emlékezteti múltjára, hogy belépett a pártba, ő ezt az időszakot kitörölte az emlékezetéből. Semmi köze a saját múltjához. A kisebbségben a múltat mindig meg kell tagadni. Magyar gulyást szolgál fel a vendégeknek, nemzeti eledellel traktálja a szerbeket. Az a fontos hogy nemzeti legyen, nem a trafik, hanem az étterem...

– *Igen, helyben vagyunk.*

– Igen, némely dologban nagyon hasonlítunk az anyaországiakra. Csakhogy van egy lényeges különbség! Az első esetben túlélési stratégia, a másodikban hatalmi játék.

– *Az író elbeszélő egy helyütt azt mondja, azért hallgatja Lazo Pavletić történetét, mert benne találkozott az a két erő, amelyek meghatározzák Újvidéket. Az egyik a déli erő, a nemtörődöm, naiv hódítás, a másik az északi, a sunyi, finomkodó kétszínűség. (236.) A kettő örök feszültségre, harcra van ítélve?*

– Ez a feszültség az életünk része. De a gyávaság is. A szüntelen alkalmazkodás kényszere. Lazo fölszabadító, ő bevonul a szerb katonasággal, amikor az Osztrák-Magyar Monarchia katonái puskalövés eldördülése nélkül is menekülésre szánják magukat. Nem történt semmi különös, csak az, hogy Újvidéket mindenki fel akarta szabadítani. Kezdődött még a törökök előtt. Amikor kiűzték a törököt jött az Osztrák-Magyar Monarchia hadserege, ők is fölszabadítóként érkeztek, majd a Jugoszláv Királyság vonult be, szintén fölszabadítóként. Horthy is

fölszabadított bennünket, majd jött Tito, akinek partizánjai felszabadítottak bennünket. Hozták a szabadság minden ellentmondását. Amikor Vajdaság autonómiát kapott megérkeztek a dél-szerbiaiak, akik úgyszintén fölszabadítottak bennünket, emiatt az újvidékiek mindig egy kicsit Švejkek. Jellegetesen peremvidéki habitus, hogy a švejki magatartásmód nagyon eleven a kisebbségi emberben. Nem csak ott, hanem a peremvidéki létben is. Jó, jó, felszabadultunk, nem nagyon tiltakoztunk, de nem is rajongunk. Szóval Újvidék a „szabadság szigete”. Nem véletlenül említettem Švejket, a jellegzetes közép-kelet európai embert. Titokban Švejkek vagyunk, nyilvánosan pedig hősök és áldozatok. Virtuskodunk, mi magyarok (is), főleg amikor ez teljesen felesleges.

– *Amennyiben az esszéit, prózáját olvasom, akkor folyamatosan a nemzedéki kudarcok soroztánának, a társadalmi-politikai utópiák illúziójának leleplezésének vizsgálatával, vagy pontosabban kritikájával találkozom. Az Áttüntetések című regényben olvashatjuk azt, hogy a nosztalgia fontosabb a valóságnál. A visszatekintésben hogyan fogalmazódhat meg a nosztalgia kritikája a Neoplantában?*

– Az utópiákat gyártó XX. századról szól ez a történet. Gyártottuk az álomképeket, hogy utána szolgalelkűen romboljuk őket. Végül is két világháború, holokauszt, a tömegsírok századában éltünk. Nincs Vajdaságban település, ahol ne lenne tömegsír. A Duna is egy hatalmas sírgödör. A kudarc, az erőszak, a brutalitás az életünk tartozéka, amivel együtt jár az örökös bűnhődés. Nem állítom, hogy ez valami sajátos újvidékiesség. Ez a XX. századnak egy nagy gondja, amely leginkább az etnikailag vegyes peremvidékeken jutott kifejezésre. Azt mondják, hogy a XX század rövid volt, a berlini fal lebontásával ért véget. Én is ezt reméltem. Utólag azonban úgy vélem, hogy Kelet-Közép-Európában és a Balkánon még mindig nem fejeződött be a XX. század. A berlini fal leomlása után reméltem, hogy kikecmeregtünk a XX századból, de mind kiderült, hogy utópia volt, mint ahogy a '68-as egyetemista lázadás is utópia volt. 1968 is olyan balszerencsésen végződött, mint a berlini fal leomlása. De legalább Jugoszláviában volt '68, erről személyes tapasztalataim vannak, mert ott voltam a rohamrendőrökkel körülvárt belgrádi egyetemen, amelyet az egyetemisták Marx Károly egyetemnek kereszteltek át. Azt is láttam, amikor a katonaság körülvette Belgrádot. Szocialista rohamrendőrök vették körül Marx híveit. Magyarországon nem volt '68, ami máig érződik, mivel nem volt igazi baloldali mozgalom. Belgrádban napjainkban újjászületik a baloldal, nem a jövedelmező pártvilágban, hanem spontánul, a fiatalok között. Kudarcot vallottunk, újra össze kellett szedni magunkat. 1968 után büntetésből realistáknak kellett lennünk, mert a lehetetlent akartuk, most újra a lehetetlenre kell gondolnunk, hogy realisták lehessünk.

– *Nekem úgy tűnik, a kritikának külön fontossága van ebben.*

– Igen. A *Neoplanta* befejezésében ott áll az elhagyatott fiáker, jön egy férfi, aki zagyva nyelven valamit mond. Az elbeszélő fürkészi, ki lehet ez az ember. Szándéka, hogy tisztességesen temesse el a fiákerest. A temetőben a vörös csillagos fejfákat hatalmas keresztekre cserélik fel. A doktrínák után beköszöntött az általános kétszínűség kora, amelyet rendszerváltásnak nevezünk. A tereken a szabad piacról, meg a demokráciáról szónokolnak. Az elbeszélő arra gondol, hogy a fiákerrel távozó ember egy újabb felszabadító, de a *Balkáni szépség avagy Slemil fattyújában* kiderül, hogy mégsem. A fiáker azonban élni fogja a saját életét. A *Bűnhődésben* az egyik szereplő egy autóbusz, a *Neoplantában* egy fiáker, az új regényemben, a *Balkáni szépség, avagy Slemil fattyújában* pedig a kerekesszék. A családragényhez elegendő a ke-

rekesszék, a városregényben a fiáker, az Európáról szóló regényben pedig a Berlin felé robbogó Gastarbeiter autóbusz. Ez az autóbusz egyébként a századelő metaforája is lehetne. A vendégmunkásokat szállító autóbusz és a kerítés. A kerítések szaporodnak, az autóbuszok egyre gyakrabban közlekednek. A *Bűnhődés* németül is megjelent, és éppen a frankfurti könyvvásáron jelentette be a kiadó, hogy erőteljesebben fogja reklámozni a regényt, amelyet – mint mondta – túl korán írtam meg. A migránsok áradata aktualizálja a kérdést. Az én autóbuszom utasai arról vitatkoznak, hogy hol van az ember hazája, ott ahol születik, vagy ott, ahol meghal. Ezzel magyarázható, hogy Urbán András éppen Szarajevóban készül színpadra állítani a *Bűnhődést*. Bosznia lángokban állt, lakosságának fele pedig menekült.

– *A jövőre nézve nem biztos, hogy túl biztató ez a sorrend: busz, fiáker, tolókcosi, bár ez is egy perspektíva. Újvidék történelmének, történeteinek van egy másik szerzője is, aki közel áll Ön-höz: Aleksandar Tišma. Ő fordította szerbre az első regényét, a '67-es Egy makró emlékiratait. Az egyik esszéjében európai fattyúként jellemzi kettőjük „hontalan” identitását. Tišma magyarul is olvasható, az újvidéki „hideg napokkal” foglalkozó Blahm könyve mennyire foglalkoztatta a Neoplanta írásakor?*

– Tišmával valahogy egymásnak adtuk a stafétabotot. Újvidék, mint város, a *Makróban* bukkan fel először, utána jön a *Blahm*, majd következnek az *Ember használata*, azután a *Neoplanta avagy az Ígéret Földje*. Van azonban némi különbség is köztünk. Danilo Kiš és Aleksandar Tišma is a Kákánia gyermekei voltak, én már csak a szerény unokája. Tišma és Kiš is megtorpantak a holokauszt rémséges kultúrájánál és szókinésénél, én viszont folytattam a tömegsír-kultúrával. Folytattam a történetet. Se Tišma, se Kiš nem foglalkozott '44/45-tel. Az ő központi élményük a holokauszt volt. Danilo Kiš apa-regényei mögött a holokauszt rettente húzódott meg. Tišma egyik írásában megemlítette, hogy írni kellene arról is, ami utána következett, erre azonban akkor már nem volt ereje. Halála után arra gondoltam, hogy valakinek meg kell írnia a folytatást. Tišma történelmi tapasztalatai másmilyenek, mint az enyéimék. Ő '45-ben hithű kommunista volt, a zsebében hordta a vörös *Borbát*, a kommunista párt napilapját. Hosszú utat kellett megtenni, hogy megváltozzon. 1948–49-től a Szerb Maticában dolgozott és fokozatosan ébredt fel benne a zsidó identitás. A *Blahmban* már központi élményként éli meg. Drámai metamorfózis. Kezdetben a saját bevallása szerint identitása szerb volt, ami a naplójából is kiderül, azonban ahogy múlt az idő, úgy ébredt fel benne a zsidó identitás. Nagyon furcsa történetek ezek. Tišma édesanyjának az volt a leánykori álma, hogy egy vérbeli szerb tiszt legyen a férje. Az anyja zsidó származású, horgosi. 1918-ban megérkezett Kninből a „tősgyökeres szerb” katonatiszt, akiben az anyja megleli álmai férfit, mert, véleménye szerint, a vajdasági szerb férfiúknak nem igazi férfiak. Ugyanakkor, amikor Horthyék bevonultak, a bevonulók a vajdasági magyarokat sem tartották igazi magyaroknak, meggyőződéssel állították, hogy át kell nevelni bennünket. Nos, megérkezik a szerb tiszt, fellobban a szerelem, házasságot kötnek, ám ennek a vérbeli szerb tisztnek a legjobb barátai a zsidók meg a magyarok lettek, vagyis vajdasági lett. A feleség gyorsan kiábrándul a férjből és a fiát igazi szerbbé akarta nevelni. Pravoszláv vallásúra keresztelik, ami később megbosszulta magát, mert amikor a kilencvenes években Tišma elszánta, hogy kéri az izraeli állampolgárságot, elutasították, mivel ortodox templomban keresztelték meg. Ez a visszautasítás élete végéig bántotta, a naplójában is elpanaszolta. Mi is történt tulajdonképp? 1991-ben kitört a testvérháború. A naplójába lejegyezte, hogy egyszeriben nem bírja hallgatni a szerb rádióadókat, idegesítik, nem bírja nézni a szerb televízió sem. A sors iróniája, hogy pár évvel ez-

előtt lakása bejáratánál az emléktáblát cirill betűkkel írták ki. Az európai fattyú sehol nem talált hazára. Szíve szerint tartozni szeretett volna valahová, végül egy hontalan ember volt, de ennek ellenére a nemzetállam szigorúan keblére emelte. Körülbelül ez vonatkozik rám is, csakhogy én nem vagyok a nemzetállam gyermeke.

– *Igen, ez az egyik alap. Tišmának is, önnek is Márai az egyik fontos szerzője. Az Egy makró emlékiratai idején úgy tűnik a „farmernadrágos próza” (Flaker) foglalkoztatta. Ugyanakkor az emlékirat műfaja nagyobb hagyományra tekint vissza. Nemrég összegyűjtötte könyvalakban is a Márairól szóló naplójegyzeteit: Négyszemközt Máraival – Naplójegyzetek 1992–2014 (Noran Libro, Bp., 2014). A „makró” idején mennyire foglalkoztatta Márai irodalma, írói etikája?*

– Márai könyvei nem voltak a vajdasági könyvtárakban, gimnazistaként, de később sem juthattam hozzá. Érdekes mód a vajdasági könyvtárban a háború után a népi írókat sorra megtaláltam, Illyés Gyula könyveinek első kiadására például gimnazistaként az újvidéki József Attila Kultúrkör könyvtárában bukkantam. Márai azonban nem került a kezembe. Hogy miért, erre nincs magyarázatom. Az első Márai könyvet Amerikából szereztem be. Kodolányi Gyula adott egy amerikai címet, azt mondta, írjal nekik. Így tettem. Írtam Amerikába, és valóban postáztak könyveket, többek között Márai naplóit is. Úgyhogy, elég későn ismertem meg Márait, aki a '70-es években nagy élményt jelentett számomra. El kell mondanom hogy a '70-es évek számomra ólomévek voltak. Nem szívesen emlékezem ezekre az évekre. Prózát alig írtam, azok az értékek, amelyekben hittem, összeomlottak, bár a látszat ellenem beszélt. Azt hiszem, egész Jugoszláviában akkor nagy volt a konformizmus. A csőd láthatatlan volt, vagy pedig senki sem akarta észrevenni. Márai magányában írt naplóinak köszönhetem, hogy visszanyertem az önbizalmamat. A tömeg boldog, rendben van, nincs más feladatom, mint túlélni a boldogságot. Ezzel a tudattal vártam be a 80-as és a 90-es éveket. Tito halála után már „rengett a föld”, a kulturális és a politikai elit elégedetten táncolt a szakadék szélén. Sok szép, bájos és rangos irodalmi mű született ekkoriban. Abban az időben írtam az *Áttűntetéseket*, vagy a *Judit* című drámámat. Utána a *Parainézist*, az *Eckhart gyűrűjét* (1990). A valóság szétverte a szép látszatokat, újra kellett alkotni a fogalmat. Ebben segített Márai. A véres testvérháborúban elsüllyedt Jugoszlávia, vele süllyedtek el kudarcaim, sikereim. Majdnem mindent újra kellett kezdenem. Nem akartam siránkozó kisebbségi lenni. Azon tépelődtem, hogyan lehetne a kisebbségi létből előnyt formálni. Hontalan lokálpatrióta lettem, az is egyféle életforma, miért ne lehetne gazdagabb, mint a másik. Ezekben az években változott az ízlésem, módosult a gondolkodásom. Például Heinrich Böll prózáját a '60-es években nagyon értékeltem, viszont a '90-es években megtanultam, hogy a *Billiárd fél tízkor* nagyon fontos könyv. A NATO-támadások idején többször is elolvastam. Akkoriban nagyon megvágó volt, hogy miket olvassak. A legtöbbször természetesen Márai került a kezembe. Grass, Böll műveit a légiriadók ideje alatt tanulmányoztam, mert egy másik világgal szembesültem. Akkor írtam meg az *Exterritóriumot*, amely valójában nem a bombázásokról szól, hanem saját magammal néztem szembe. Tanultam valamit anyám traumájából és titkaiból, aki az én érdekemben nem akart a tömegsírokról beszámolni. Rendben van, gondoltam, ha már minden romokban áll, akkor a romok között tanuljak tájékozódni. Ezt jól megjegyeztem. Be kellett látnom, hogy egy hermetikus világban nőttem fel. A régi életformámnak vége! Előzőleg voltak személyes konfliktusaim, a *Makrót* nem azért nem adták ki, mert farmernadrágos próza, hanem azért mert azt állították, hogy fekete irodalom, meghamisítja a valóságot, erkölcsileg nihilista stb. Egyre kritikusabban gondolkodtam, noha körülöttem elégedett volt a világ.

Sokszor döbbenten kellett tudomásul vennem, hogy esetleg bennem van a hiba. Ha Magyarországra jöttem, akkor az itteni értelmiségiek irigykedve mondták: hát, hozzánk képest ti Amerika vagytok. Ebben is volt valami igazság. Nyugaton Jugoszlávia volt Európa keleti felének a legszebb kirakata, lehetett szabadon flangálni, világútlevelünk volt, stb. Vidám köztáncra hasonlított az élet. Sehol sem vettek bennünket komolyan, amire volt is okuk. A titói rendszert a nyugati világ kedvelte, a keleti meg irigyelte. Egyszerűen fel akartak kergetni az elefántcsonttoronyba, ahol lehetett az ember avantgárd, de kritikus nem. A Központi Bizottságban szürrealista, avantgárd írók ültek. Az egyik köztársasági KB ideológus heideggeriánus volt, ami nem jelentett problémát. Csak éppen az un. „fekete irodalmat” kellett mellőzni. Ez egészen más történet, mint a magyarországi. 1990 után a senki földjére kerültem mindazokkal együtt, akik kritikusabban gondolkodtak. Sokszor éreztem azt, hogy a nyolcvanas években születő balsejtelveim megvalósultak, és ezért újra kell kezdenem az életet.

– *A senkiföldjéről szólva Márai úgy volt „hontalan” kassai polgár, hogy elhagyta Kassát.*

– Igazából kassai maradt, maga is írta, hogy nem nagyon kedveli Budapestet. De a hontalanságának a legfőbb jellemzője, hogy sehova sem lehet besorolni, átélte az ellentmondásokat, akár annak árán is, hogy vállalta az ellenmondásosságot. Ehhez nagy bátorság kellett. Hogy miféle bátorság kellett hozzá, erre csak 1990-ben jöttem rá.

– *Így van, de valahol azt is megírta, hogy „Budán lakni világnézet.” Ön úgy maradt „hontalan” újvidéki, hogy Újvidéken maradt (miközben Szenttamáson született). Márai kassai, ön újvidéki polgár, viszont ön nem hagyta ott Újvidéket. Mi a különbség a két magatartás között?*

– Hogy nem hagytam ott, annak több oka van. Legalább ötöt tudnék mondani. Nem tudom, melyik az igazi. Először kezdjük azzal, hogy liberálisnak neveztek. Nem vagyok benne biztos, hiszen én is küzdök az ellentmondásokkal, de ha már az ellenfeleim így minősítettek, akkor legyen. Amikor a nemzethű fiak, a kisebbségi közösségpártiak sorra eltávoztak Vajdaságból és Pestről fenyegetőztek, hogy „megállj, megállj kutya Szerbia, majd mi megmutatjuk neked, hogy milyen az igazi magyarság”, akkor azt gondoltam, maradt a Vajdaságban háromszázezer magyar, velük kell maradnom. Mondjuk, ez is lehet az egyik magyarázat. A másik ok az irodalom, a világom, a regényvilágom kötött oda. Lehet, hogy ez fontosabb, mint az előző. Úgy éreztem, ha elhagyom azt a várost, ahol ismerem mikor, miért villan meg az emberek szeme, akkor nem tudok többé meggyőzően írni. Ez is lehet egyféle magyarázat. Beteg édesanyámat sem hagyhattam magára. Erkölcsei kérdésnek számított, az a tudat is, hogy ha élveztem Jugoszlávia előnyeit, akkor legyek részese hátrányának is. Nem akartam budapesti látcsón keresztül figyelni a tragédiát. Sok magyarázat akad, lehet, hogy egyik sem a valódi, lehet, hogy ismerőim találnak újabbakat. Valószínű, hogy önfejű voltam, de hősnek nem tüntetném fel magam. Nehezen jutok dűlőre Újvidékkel, kritikusa vagyok, nem is nagyon kedvelnek itt, egyetlen egy városvezetőség sem kedvelt túlságosan. Mostanra teljesen elmagányosodtam. Ugyanakkor nagyon nehéz lenne Újvidék nélkül. A háborús évek, vagyis 2000 után konzolidálódott a helyzet, ekkor hosszabb időre távoztam. Berlinben töltöttem két évet, meg Svájcban. Akkor nagy újvidéki voltam, amikor meg itt vagyok, akkor nagy kritikusa vagyok. Nehéz vele, de nélküle se lehet. Szóval nincs szentimentális viszonyom a városhoz. Ebben Thomas Bernhard a példaképem. Most éppen a *Neoplantából* Urbán András rendezésében színpadi előadás készült, ami a szerbiai Sterija Játékokon megnyerte a fődíjat, a belgrádi Bitefen a közönség díját, azonban el kell árulnom ez idáig egy újvidéki városvezető sem nézte meg. Két

éve van repertoáron! A színházban mindent tudnak, mindenkit nyilván tartanak, tőlük tudom. Mintha nem lenne a *Neoplanta* színdarab, tudják, hogy egy tényfeltáró regény alapjaira épül, amit egyelőre jobb nem látni. Nem hasznos.

– *Amikor olvastam a Neoplantát, akkor nagyon sok kajával találkoztam, csevapcsicsi, mondják egy helyütt a Horthy honvédséggel érkező hölgyek is. Az Exterritóriumot, a Bűnhődést, s a Neoplantát is olvasva azt vettem észre, a kajának nagy szerepe van a couleur locale megidézésében. Néha olyan érzésem volt, főleg a Neoplantánál, mintha Krúdy is belopakodott volna a gasztró-narratívába. A korábban emlegetett Alexandar Tišmának Márai mellett Krúdy is fontos szerző volt a magyar irodalomból. A Makróban is fontos a hedonizmus. Viszont ez önnél többször a fogyasztói társadalom kritikáját is jelenti? Még sohasem olvastam a műveivel kapcsolatban Krúdy-hatásról, a Krúdy-effektusról (Bori). Talán nincs is?*

– Előbb Márairól szólnék... Máraiban a kisebbségi szenzibilitást kedvelem, más dolgokban nem gondolkodunk egyformán. Ő a szó szoros értelmében volt polgár. Miféle polgár lehettem én a Vajdaságban? A Vajdaságban nem volt polgári réteg, legfeljebb kallódó polgárok léteztek. Elenyésző számban. Talán Újvidék kivétel, de csak valamelyest, mert nem mező- és dzsentrivárosról, hanem kereskedővárosról van szó. Kereskedők és iparok alapították 1748-ban. A két világháború között létezett ez a vékonyka réteg. Ismertem néhányat közülük, beszélgettem is velük eleget, viszont nem kötődtek annyira a magyarországi polgársághoz. Pl. Döme mester úr volt a legjobb töltőtolljavító az egész Vajdaságban, aki nem Pestre utazott alkatrészekért, hanem Bécsbe. Az újvidékiek Bécshez kötődtek, mert együtt éltek a németekkel, a zsidókkal, a szerbekkel. Szocializálódásom idején már nem létezett polgár, csak szocialista kispolgár. Ez elválaszt Máraitól, hiszen ő mégiscsak polgári környezetben szocializálódott, annak elvesztését siratta. Én inkább plebejusi hitvallású vagyok, faluvégi, szenttamási gyerek. Plebejus kozmopolita. Még a polgárság alkonyát sem tudtam visszasírni. Miért keseregjek a párt körül tömörülő és megtollasodó kispolgárságon? Máraihoz inkább az köt, hogy kisebbségiként értelmelte a világot, igazából sehol sem érezte magát otthon. Nem volt a nemzetállam gyermeke. Olaszországban írt egy regényt, amit a magyar kritika ma sem tud értelmezni. Manapság Magyarországon sokat beszélnek kozmopolita irodalomról, meg nemzetiről, ez a felosztás hamis, én inkább azt mondanám, hogy a magyar irodalom nagy része be van zárva, nem is annyira Magyarországra, mint Budapestbe. Nincs igazából kozmopolita magyar irodalom! Lehet, hogy nincs a móriczi értelemben vett nemzeti sem. Ellenben sok az álnemzeti, hogy Fülep Lajos szavaival éljek. Illyés Gyula volt az utolsó nemzeti, ám amint látom, róla is lassan megfeledkeznek az új dzsentrik. Újvidéki magányomban, a naplóban gyakorta idézem gondolatait. Valójában a magyarországi magyar irodalom intézményesen és (akarva-akaratlanul) szorosan kötődik a nemzetállamhoz, még akkor is, ha ellenkezik vele. A nemzetállam és intézményei gondoskodnak róla, akkor is, ha egynéhánnyal szemben durva és igazságtalan. Márai kívül állt a nemzetállami esernyőn. Ezért kullog valamilyen magányos ösvényen, ezért nehéz értékelní a *San Genarro vérét*, amely egy Nápoly melletti városka világról szól. Nem beszélve arról, hogy szerinte a Felvidéken volt igazi magyar polgárság, nem a Duna és a Tisza között. Ebből a szempontból Márai látens kisebbségi. Azt hiszem, minden kisebbségi írónak van két nagy őse: az egyik Franz Kafka, a másik meg Márai Sándor. Márainak kisebbségi szenzibilitásával rokonszenvezem, a polgárt már idegennek érzem. Az már nem az én világom.

– És Krúdy? Krúdy az étel mellett a Monarchia ábrándjairól is sokat írt. A Monarchia értelmezése az ön számára is fontos. Többször párhuzamba állította Jugoszláviát és Monarchiát, mint birodalmakat. A Monarchia széthullásának és birodalmi politikájának mindmáig ható következményei vannak? Mit mentene át, s mit árna el örökre a Monarchia hagyatékából?

– Na most, Krúdy... Nekem valójában erről el kéne gondolkodnom. Krúdy regényeiben szó van az élet spontán szeretetéről, gondtalan, gyönyörű világ ez. Inkább a vágy, az élet nagy szeretetének mímelése, amelynek mégiscsak volt formája, rítusa. A mi életünk annyira zsúfolt, annyira kiszámíthatatlan, hogy eltűnt belőle a rítus. A Monarchiában volt valami életforma, volt az életnek rítusa és ritmusa, volt ilyen vagy olyan dzsentrí. Én ezt a világot nem ismerem. Létezett valóság, amely azonban eltűnt, és ezért úgy érzem, hogy az eltűnt valóság nyomában kútászkok, s fantasztikus nyomokat fedezek fel. A múltkoriban a Monarchia unokájának vallottam magam. Miért ne? Jugoszlávia eltűnt a föld színéről, nem élek Magyarországon, Szerbia túl kicsiny, a Vajdaság eltűnőben, a vajdasági magyarok exodusa mindennapi... mi maradt más, mint egy virtuális Monarchia? Tanúja vagyok minden forma összeroppanásának. Valaki az egyik pillanatban kommunista, a másik pillanatban antikommunista, az egyik pillanatban nagymagyar, a másik pillanatban kismagyar. Marad valami vágyakozás, valami hedonista vágyakozás. A *Makróban* is benne van az öröm vágya, az *Áttűntetésekben* is, de nem úgy, mint Krúdynál, aki ismerte a vágy valóságát is.

– Órákig tudnánk erről beszélni, de az idő szorít, s mindenképpen meg akarok kérdezni valamit. Losoncz Alpár kiváló esszéjében azt állítja a munkásságáról, hogy jó kapcsolatot ápolt az Új Symposion harmadik, Sziveri-vezette generációjával. Ez azonban nem a konfliktus-kerülést jelentette, hanem a vitákat is. Nemrég a generáció egyik meghatározó prózaszerzője, Balázs Attila írt Újvidékről, pontosabban Péterváradról és a térségről geopoétikai-és geopolitikai regényt, a Kinek Észak, kinek Dél. A magyar-szerb nézőpont egyszeri használata rokonítható a Neoplanta poétikájával és politikájával is. Ugyanakkor erős különbség mutatkozik meg az íróiával kapcsolatban, Balázsnál ez az egyik fő szervező elv. Milyen lehetőségeket lát az iróniában, illetve hogyan gondolkodik Balázs Attila regényéről?

– Erről Sziveri János beszélt az egyik interjújában, tényleg úgy volt, ahogy Losoncz Alpár írta: a fiatalokkal való leszámolás miatt összeütközésbe kerültem a saját nemzedékemmel. Persze, ez nem egy incidens volt, gondolj csak az *Áttűntetések*re. Aki elolvasta az említett regényemet, az tudhatja, hogy ez a konfliktus nem személyes jellegű, elkerülhetetlen volt. Prózaíróként a *Makró* óta Újvidék a nagy toposzom. Örülök annak, ha mások is felfedezik, nemcsak Balázs Attila, hanem a nála fiatalabbak is, akikről keveset beszélünk. És legyenek egy kicsit lo-kálpatrióta. A múltkoriban olvastam Barlog Károly remek Újvidék-szövegét. Fiatal szerb írók az utóbbi időben ugyancsak Újvidékre vetik tekintetüket. Előszóval emlékeznek meg a műveimről. Balázs Attila regényét inkább szentimentálisnak tartom, mint ironikusnak, ami nem baj. Lehet, hogy ennek is eljött az ideje. Mindezt az oldódás jeleként értelmezem, mert akarva-akaratlanul eszembe jut a *Peremvidéki élet* (1993) újvidéki promóciója. Ez a könyv Aleksandar Tišma utószavával jelent meg szerbül. Benne Újvidék utcáiról, tereiről, keserves történetéről írtam. Tišma szerint a posztkommunista nemzedék történetét írtam meg. A kiadó be akarta mutatni, én a sötét utcákon baktattam a promóció helyszínére. Az úttesten katonai dzsipek száguldoztak, a város tele volt terepszínű egyenruhát viselő katonával. Gyanús est volt, mert akkoriban nem volt illendő Újvidéket emlegetni, a hazafiak a Dunát is legszívesebben Északi-Moravának nevezték volna el. A nacionalisták azt gondolták, aki Újvidéket em-

legeti, az Szerbia egységét bontja meg. A televízióban az esti híradó előtt majd később egy tévé műsorban kimerevített fotómat mutatták, ami alatt szalagfeliraton ment a minősítés, hogy ez az, aki Szerbia alapjait ássa alá. Milyen nevetséges vád! 2000 után azonban változott a helyzet. Újvidékről írni nem jelent gondot. Az iróniáról viszont többször is töprengtem. Értelmi és művészi ereje igazából akkor mutatkozik meg, amikor radikális és totális. Ilyenkor közbotrányt idéz elő. Jaj, annak az irodalomnak, amelyben néha nem fordulnak elő közbotrányok! Thomas Bernhardra gondolok, újra. Kelet-Közép-Európában nemigen olvashatók ilyen művek. Sokkal inkább érdekel az irónia iróniája. Az az irónia, amely alig észrevehető, mert megengedő humorral átítatva, tehát van benne valami švejki, azért mert saját iróniánkat is neveltségessé teszi. Csakhogy az irónia hatásos beszédmód, ezért könnyű vele visszaélni. Mondén módon is lehetünk ironikusak, felelőtlenek, mondhatunk, amit akarunk stb. Ezt jeleztem a *Parainézis*ben. Ez a kortól való szabadulás, a problémáktól való menekvés egyik formája. Ironikus vagyok, tehát megnyugatom lelkiismeretemet, hallom többször is a varázsszót. Ne feledkezzünk meg arról, hogy van egyféle hatalomvéde irónia is, és ebből eredeztethető az irónia-dömping. Az iróniával tehát óvatosan kell élni. Ha valamiről ironikusan írtam, akkor az az irónia. A *Parainézis*ben a regény szereplői kuplékat írnak arról, hogy ironikus korban születünk, tehát felelőtlenek lehetünk. Ez a személyes ars poeticám: az iróniából csak az irónia iróniája érdekel. Egyébként az irónia banális kritikusi szólam lett. Lehet, hogy valahol van, bizonyos művekben biztos, hogy feltűnik. A modern irodalomban kissé visszaélünk vele, mint egykor a szentimentalizmussal.

– *A kisebbségi létformát kentaur-tapasztalatként határozza meg. Ez az identitás, a nyelvértés megsokszorozódását is jelenti. Ezzel kapcsolatban azt is írja, hogy szükség van magyarról-magyarra fordításra is. Radnóti Sándor egyszer azt nyilatkozta, nem minden regiszterét érti a műveinek. Ennek ellenére a Makró mind szerbül, mind németül nagy recepciónak örvend. Az exjugoszláv értelmiségi körökben kult-regény is. Itt a fordítás eleve biztosította a kulturális fordítást, ami a magyarországi olvasótól nagyobb hozzájárulást igényel? A magyarról magyarra fordítás nehezebb, mint németre?*

– A Makró megjelenésekor a német kritika azt írta: mintha most született volna meg és nem 40 évvel ezelőtt. Radnóti Sándor általában a kisebbségi irodalomról írta a fentieket, gondolataiban van igazság. A legnehezebb magyarról-magyarra fordítani. Tulajdonképpen nem egyszerű problematika, nem is ironizálnék miatta. Egy alkalommal elbeszélgettem erről egy magyar irodalomteoretikussal. Ha egy dél-amerikai író ír egy brazil világról, akkor hogyan tudjátok értelmezni, kérdeztem. Elmagyarázta, hogy azt könnyen „lefordítja”. Tudja, hogy az nem az ő világa, ezért lefordítja a saját gondolatvilágára. De ha nem Magyarországon íródott magyar nyelvű regénnyel találkozik, akkor nem tudja fordítani, akkor úgy érzi magát, hogy ismeretlen világgal szembesül. Nem autonóm műnek tekinti, ezért a magyar világgal méri. Ez az exterritoriális irodalom előnye és veszte. Azt hiszem ez nagyon komoly irodalomelméleti probléma. Magyarországon poszttrianoni irodalomelméleti probléma is. Trianon előtt nem így volt! Gondoljunk csak Mikszáthra, Jókaira. Akkor Magyarország változatos ország volt. Gyakorta hangoztatom, hogy *Rab Ráby* az egyik legaktuálisabb magyar regény. Ha Magyarországra utazom, időnként fellapozom a *Rab Rábyt*, hogy lássam, tudjam értelmezni, mi történik. És mennyire értette Mikszáth a másságot! Trianon után Magyarország egynemzetű ország lett, alig él benne kisebbségi. Egy berlini, londoni, párizsi író a hétköznapokban találkozik a mássággal, a magyar író csak külföldön. A külföld azonban mégis külföld, ergo bezárul,

illetve bezárkózásra kényszerül. Még a legnyitottabb szemléletű értelmiségiek is vívódnak ezzel. Poszttrianoni helyzetben a nyitott szellemű értelmiségiek nagyon jól értik a francia irodalmat, nagyon jól értik a német irodalmat, viszont nehezen értik az erdélyit. Pont azért, mert az magyarul íródott. Azt hiszem, éveknél kell elmúlnia, hogy megszabaduljon a fogalom a különböző politikai mellékzöngéktől. Ez szellemi kérdés, nem politikai, tehát nem kell belekeverni a nemzetpolitikai kérdéseket. Milyen ma a kisebbségi irodalmak recepciója Magyarországon? Vagy legyen a kisebbségi író egy nemzeti hős, aki megmenti a kisebbséget, állandóan azért harcol, vagy pedig legyen kisebbségi Tandori, vagy kisebbségi Darvasi. Esterházy túl kritikus, őt szabad tisztelni, de kritikus szellemét a Vajdaságban nem ajánlatos követni. Komoly ellentmondás ez, amiről Babits is írt a transzilvanista szélsőségek és a budapesti reciklázással kapcsolatban. Létezik tehát ez a két sablon, vagy az egyikbe kerül a kisebbségi író, vagy a másikba. Harmadik még nincs.

– Danilo Kiš több esszéjében, interjújában hangoztatta, hogy számára az írás etika is egyben, a Kosztolányi-féle homo aestheticus kiegészül a homo moralisszal. Nekem úgy tűnik, ez a po-etika magának is fontos. A symposionisták esetében ezt a mozgalmától távolabb álló ügyvéd, Koncz István tematizálta erőteljesen. Amikor viszont experimentális regényt alkot, az avantgárd anti-regény nyomán, akkor néha olyan érzésem van, hogy a regény műfaji határainak megtörése az esszének ad teret, vagyis az etikai kérdéseknek. Hogyan viszonyul Kiš és Koncz eltérő vagy éppen hasonló írói elképzeléséhez?

– Én sem tudom elválasztani a kettőt. Erről sokat beszéltem Koncz Istvánnal és Danilo Kišsel is. Koncz könnyebben felülemelkedett a dilemmán, mert a költészet könnyebben ötvözi a kettőt. A prózaírónak sokkal nehezebb. Érdemes például kézbe venni Flaubert *Érzelmek iskolája* című regényét. Arról is ír, hogy melyik miniszter mennyit lop és mennyit sikkaszt, hogy bizonyos csoportok állandóan forradalomra várnak, közben kitör valamilyen utcai zendülés. Mindezt Flaubert írja, akit par excellence homo aestheticusnak neveznek. Manapság a prózaírók aligha mernének így írni, nyomban a fejükre olvasnák, hogy engednek a publicisztikai hangvételnek. A magyar irodalmi kánonok e téren különösen szigorúak. A kisebbségi magyar irodalmi kánonok pedig még szigorúbbak! Néha avasok. Közben az európai regény ma egyre hibridebb, nyitottabb. A változások olyan gyorsak, hogy csak egy kánon maradt, éspedig az, hogy nincs kánon. A regény ereje éppen abban rejlik, hogy sokféle arcot tud mutatni. A nagy nemzetek irodalmában ez evidens, mert ott az olvasók elvárásait az író kénytelen-kelletlen tudomásul veszi, főleg az utóbbi évtizedekben. Ezért egyre változatosabbak a regény típusai, nem tudjuk pontosan, hol vannak a határok. Olvassuk csak az utóbbi években jelentős európai díjakkal kitüntetett regényeket, látni fogjuk, hogy milyen komoly változások történtek. Mostanság olvasom a Goncourt-díjas Lydie Salvayre: *Nem sírni* című regényét a spanyol polgárháborúról, 68-as megvilágítással. Vagy lapozzuk fel Frank Witzel: *A Vörös Hadsereg Frakció kiagyalása egy mániás-depressziós tinédzser által 1969 nyarán* című regényét, amely 2015-ben kiérdemelte a Német Könyvdíjat. A Nobel-díjasokról pedig már nem is merek szólni. Egy azonban biztos: változtak a kánonok, csak még nem vettünk róla tudomást.

– Az Új Symposion első generációja számára, amelyhez ön is tartozott, két kiemelkedően fontos szerző van: Sinkó Ervin és Miroslav Krleža. Akkoriban sokat hivatkozott, hivatkoztak e két szerző munkáira. Mindketten az ellenzéki, kritikus baloldali értelmiséget képviselték. Ez azonban ambivalens viszonyt jelentett az akkori hatalomhoz: nem a teljes tagadása, hanem annak a vágya, hogy a kritika által jobbá tegye azt. Nekem úgy hat, párttagként ehhez a vonulathoz állt

közel. A neoliberais kapitalizmus korában viszont mi képezi az ambivalens kritika lehetőségeit? Egyáltalán, beszélhetünk-e ambivalenciáról?

– Ez távolról sem olyan egyszerű. Szerencsés az a nemzedék, amelynek nemcsak az egyetemes nemzeti irodalomban vannak inspiráló nagyapái, hanem a közvetlen környezetében, ez esetben a Vajdaságban. A fiatalok általában ellentétbe kerülnek az apáikkal, de cinkoskodva összenéznek a nagyapákkal. Nekünk voltak nagyapáink, Sinkó Ervin és B. Szabó György. Bizonyos értelemben Miroslav Krleža is. Baloldaliak voltak, bár olyan lett volna a kelet-európai baloldal, mint ők. Az *Új Symposion* első nemzedéke majdnem minden tagja párttag volt. Pártfunkcionárius volt közöttünk az is, aki nem tartotta magát baloldalinak. Még a Sziveri nemzedékének többsége is párttag volt. Bizonyos megoszlás a hetvenes években jött létre, amikor a nemzedékem egy része befolyásos vezető tisztségre tett szert a hivatalos struktúrában, a másik pedig a margón találta magát. Én kívül maradtam. Soha sem voltam kinevezett személy, igazgató, főszerkesztő... Szerintem az előbbieket a jó szándék vezérelte, bár nem az én tisztem megítélni ezt. Jugoszláviában másképpen alakultak a dolgok, az ellenzék a párton belül tevékenykedett. Ezen kívül voltak példamutató pártonkívüliek, akiket gyakran jutalmaztak a pártfunkcionáriusok. Nálunk a párt felkarolta az avantgárdot, főleg akkor, ha annak nem volt kritikai éle. Ilyen volt a helyzet az egész Jugoszláviában, ebben a vajdasági magyar szellemi élet sem különbözött. A megoszlás inkább a hermetikus és a kritikus szemléletű szövegek között volt érzékelhető. Soha a pártvezetők nem bíráltak egy regényt, vagy verseskötetet sem csak azért, mert hermetikus, vagy kísérletező. Ez inkább legenda, amely 1990 után terjedt, amikor mindenki ellenállónak tüntette fel magát. Ez kiderül abból a könyvből is, amelyet 2010-ben adtak ki (*Fehér könyv – 1984 – Leszámolás a kulturális ellenforradalommal Jugoszláviában*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.), amely tartalmazza az 1945–1991 között betiltott művek listáját. A sors úgy hozta, hogy az én *Judit* című drámám bemutatása, mégpedig a pristinai bemutatója 1990-ben, az utolsó betiltott művek közé tartozik. 1991-ben már csak újságcikkeket tiltottak be. Később szubtilisebb lett a cenzúra. A magyar nyelven megjelenő folyóiratok közül csak egy került indexre, ez pedig az *Új Symposion*. Ha a listát figyelmesen áttanulmányozzuk, akkor kiderül, hogy a rendszer sokkal brutálisabb volt a balról bíráló művekkel szemben, mint a nacionalistákkal, avagy a jobboldallal. Tehát sokkal jobban tartott a „jobbítástól”, mint a „tagadástól”. A Jugoszláv Kommunista Szövetség különösen kedvelte az apolitikus műveket és írókat. Ezekkel soha nem volt semmi gond. Persze, a politika önmagában nem érték, mint ahogy a politikamentesség sem az. Én nem ebben a dilemmában gondolkodom, amikor írok. Csupán azzal vagyok tisztában, hogy saját korom gyermeke vagyok, annak a pecsétjét viselem magamon, amelytől nem menekülhetek. Velem kapcsolatban egy alkalommal Esterházy Péter Camus-t idézte: „Ma minden író beszáll kora gályájába.” Aztán hozzátette: „E gálya nagy utazója Végel.” Így igaz! Korom gályáján élek, lehet, hogy gályarabként. Nem vagyok képes az örökléttel pepecselni. Az írás bonyolultabb folyamat. Elárulom, hogy még egyetlen regényt sem írtam végig eredeti szándékom szerint. Lehet, hogy a kezdetben volt valamiféle elképzelésem, amely azonban az első 30–40 oldal után romokban hevert, mert elvesztettem a szöveg feletti uralmamat. A végén kiderült, hogy mást írtam meg, mint amit akartam. Aztán a kritikákból kiderült, hogy a kritikusok szintén valami mást olvasnak ki. Ehhez járul még egy tényező, amelyeket olvasóként tapasztalok. A minap újra elővettem Stendhal *Vörös és fekete* című regényét. Ezúttal egészen mást jelentett, mint húsz évvel ezelőtt. Az idő egyszerűen átértelmezte a művet. Ezt nagyon fontos értéknek tartom. Unalmas-

nak nevezem azokat a műveket, amelyeket az idő alig képes átértelmezni. A mű kiszolgáltatottsága valójában életképességét biztosítja. Meggyőződésem, hogy csak azok a művek érthetők át, amelyek a saját idejükben gyökereznek. Ebben a mai világban, amelyben csak a változás örök, nincsenek örök emberi kérdések.

– *Amikor a Makró még folytatásokban jelent meg az Új Symposionban, akkor Weöröstől kapott egy levelet, melyben a szerző dicséri a regény nyelvezetét, alapkonceptióját. Ugyanakkor a későbbiekben teljesen elhagyta ezt a dísztelen, de Weöres pontos megfigyelésével, nem argo-nyelvezetet. Nekem úgy tűnik, Domonkos István Kormányeltörésben című versében köszön ez vissza más formában. De akár Kertész Sorstalanságát is lehetne említeni e szempontból. Ön miért nem használta újra a műveiben ezt a csupaszn nyelvi világot? Hiteltelennek tartotta az újraírást?*

– Úgy van, hiteltelen lett volna és nagyon modoros. Nem nevezném ezt argo-nyelvezetnek. Egyszerűen arról van szó, hogy az irodalmi tisztaszobából kiléptem az utcára, ahol az argo-nyelvezet is jelen volt. Másrészt a *Makró*ban a fiatal nemzedék zárt köréről volt szó, amelyben más nyelvet használtak, mint ahogy a mai ifjak is más nyelvet alkalmaznak. Túl gyorsan változik a nyelv, nehéz követni. Ha így haladunk, akkor közeleg az idő, amikor a nemzedékek többé nem értik egymást. A frizsiderben tárolt irodalmi nyelvet senki sem érti meg. Későbbi műveim már szélesebb rétegeket ölelnek fel, tehát nem élhettem ezzel a nyelvvel. Megint másféle nyelvet alkalmaztam *A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe* című „beszélyemben” (1998); értelmiségi szerepekről van szó, ezt a rendszerváltási utópiákról szóló groteszk hangvételű kisregényt egyébként túl korán írtam meg. Igazából a meddő értelmiségi narratíva komédiájának ábrázolása miatt napjainkban lett időszerű. Az *Exterritórium* személyes vallomása egy újabb kihívást jelentett. A *Bűnhődés*, a *Neoplanta avagy az Ígéret Földje* továbbá a *Balkáni szépség avagy Slemil fattyújának* nyelvezete között már nagyobb a hasonlóság, mivel ez a három regény egymást értelmezi.

– *A Makró megjelent fordításban szerbül, legutóbb pedig németül is. A fordítók hogyan birkóztak meg, alkották meg a Makró nyelvét?*

– Kornitzernek, a regény fordítójának nem volt könnyű faladata. Néhányszor tárgyaltunk egy-egy megoldásról, mivelhogy ennek a regénynek a nyelvezete gyorsabban változik, mint a hagyományos irodalmi nyelv. E tekintetben új tapasztalatok várnak rám. A zágrábi *Fraktura Kiadó* 2016–17-ben öt könyvemet szándékozik kiadni. Elsőként a *Balkáni szépség avagy Slemil fattyúját*, ezt követi a *Neoplanta, avagy az Ígéret Földje*, majd a *Bűnhődés*, és a *Négy-szemközt Máraival*, majd az *Egy makró emlékiratai*. Az első négygel nincs gond, mind új horvát fordításban jelenik meg. A szerkesztő sokat tépelődött, hogy mi legyen az *Egy makró emlékirataival*, amelyet Aleksandar Tišma már lefordított szerbre. Először arra gondolt, hogy Tišma iránti tiszteletből a szerb nyelvű fordításban teszi közzé a regényt, a végén azonban mégiscsak úgy döntött, hogy új horvát fordítást rendel. Nem azért, mert Tišma több szerb kiadást megért fordítását nem tartja színvonalasnak, hanem mert 40 év alatt kopott a fordítás nyelvezete. Újra előjött a fordítás utóéletének problémája. A filológusoknak bizonyára érdekes kihívás lesz, nekem viszont különös élmény.

– *A magyarországi olvasónak ugyanígy gondot okozhat pl. a 2000-ben megjelent Exterritórium jugoszláv és szerb politikai kontextusa is, mivel az nem képezi a mindennapjait. Mégis, a regény*

német fogadtatása ezen túl tudott lépni. Mivel magyarázható a németek türelmesebb olvasói szokása?

– Ez érdekes tünet. Az *Exterritórium* megjelent keménykötésben a Matthes&Seitznél, később a kiadótól a Fischer Taschenbuchverlag megvásárolta a jogot és nagy példányszámban kiadta a neves zsebkönyvsorozatában. Nem esik meg túl gyakran, hogy kelet-közép-európai szerző műve a keménykötés után zsebkönyvként is megjelenik. Számomra is rejtélynek számított, hogy miért. Bizonyára arról van szó, hogy a németek tájékozottabbak az európai ügyekben, a magyar társadalom pedig köztudottan eléggé zárt. Ezt a zsebkönyvet aztán követte az *Egy makró emlékiratainak* újabb zsebkönyvként való kiadása a Fischernél. Ez már nem akkora rejtély.

– A Radics Viktóriának adott életút-interjúban a világirodalomból kiemeli Stendhal és Camus műveit. Romantika, realizmus és egzisztencializmus. Az egyik fontos különbség az ön műveivel összevetve az, hogy önnél nincs mindentudó elbeszélő, hanem többnyire ön-vizsgáló elbeszélők vannak. Ezek az én helyzetét, szerepét, identitását, ambivalenciáját problematizálják társadalmi és politikai kontextusban. Viszont ritkán találkozni a Stendhal féle lélektani megközelítéssel is. Idegenkedik a pszichologizáló narratívától?

– Nem idegenkedem, csak apró gesztusok mögé rejtegetem. Van ebben némi óvatos hozzáállás, hiszen a pszichologizáló narratívának nélkülözhetetlen talaja az érzelmek teljes és szabad áramlása, kibontása. Én a mai világról írok, amelyben az érzelmek összezsugorodtak, vagy hamisak. Nincs időnk az érzelmekre! Musil után szabadon: érzelemmentes emberek lettünk. Pszichologizálva a jelenről csak bohózatot lehet írni. Ám, ha egyszer rászánnám magam, hogy a XIX századba vezessem hőseimet, akkor megnyílna a lehetőség a stendhali diskurzus előtt is.

– Folyamatosan vezet naplót, ebből részletek jelennek meg a vajdasági Családi kör hetilapban. Eddig ebből két kötet jelent meg, Időírás, időközben címmel. Hogyan értelmezi ezt a címet? Mikor olvashatjuk a következő kötetet?

– Sajnos, nincs kilátás arra, hogy a naplók magyarul is napvilágot lássanak. Naplójegyzetemet nagy örömmel írom, sok energiát pazarolok rájuk, így őrzöm szellemi és lelki kondícióm. A kezdetekben, 2000-ben legalábbis emiatt fogtam hozzá, mint később kiderült, ez az egyedülálló panorámája a vajdasági életnek. Most már belső szükségletem lett. Éjszakáim nyugtalanok, ha naponta nem jegyzek le a naplómba valamit. Ne is mondjam azonban, hogy mennyi bajt hoz a fejemre, hiszen magától értetődő, hogy időnként reflektálok a vajdasági magyar közéletre (is), amelyben eléggé nagy szigor uralkodik, amivel növelem haragosaim számát. Szeretem mások naplóját is olvasni. Nem kis meglepetéssel veszem tudomásul, hogy hangnmem viszonylag szelíd, noha a Vajdaságban ez is sok. A *Családi Kör*ben is, az interneten is, elég sok olvasója akad, egy időben a *Családi Kör* megtehetette, hogy minden támogatás nélkül kötetben is kiadta (*Időírás, időközben, I-II*), de a gazdasági válság közepette erre már nincs lehetőség, annál is inkább, mert a legnagyobb példányszámú hetilapot nem támogatja sem a szerb, sem a magyar állam. A naplóknak mindenképpen a Vajdaságban kellene megjelenni, viszont a helyi, a szerb vagy a magyar állam által támogatott könyvkiadónál eddig hiába próbálkoztam. Könyv formájában részletek jelennek meg belőle Magyarországon, Romániában, de a Vajdaságban nem. A helyi viszonyokat ismerve nem hiszem, hogy a közeljövőben könyv formájában napvilágot lát. Magyarországon megjelentek a Márai motívumokról szóló

részletek *Négy szemközt Máraival* címmel. Ez 2016-ban kerül a könyvkereskedésekbe szerbül a *Službeni glasnik* Kiadónál. A naplókából az első két kötet szerbül is könyvformát öltött, most tárgyalok egy szerb kiadóval, aki érdekelt megjelentetni az elkövetkező két évben a teljes napló anyagot egészen 2016-ig. Ez hat kötetet tesz ki! Szerbül tehát a következő években hozzáférhetőek lesznek, magyarul nem. Eléggé kalandos történet.

– A Neoplanta avagy az Ígéret Földje című regénye szintén egy trilógia része, melynek első darabja a *Bűnhődés volt. Hol tart a harmadik*, A Slemil fattyúja munkacímű résszel? Mit árulna el belőle kóstolónak a hedonista olvasóinak?

– Most már megvan a végleges cím. *Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja*, és pillanatokon belül napvilágra kerül. Kíváncsian várom november közepét, egészen pontosan november 12.-ét, amikor kijön a nyomdából. Családragénynek nevezném, de mégsem az, mert nincs család. A regény szereplője a nagypapa, az európai peremen, a Vajdaságban élő nagypapa, akinek állandóan változtatni kell az identitását. Nem az a gondja, hogy nincs árnyéka, hanem az, hogy sok „árnyéka” vagyis neve és identitása van, aki csak úgy tudja megőrizni magát, hogy egy kerekesszékre menekül, amiben a végén elhallgat. Az unokája szintén tolószékbe végzi ám, fellázad, felgyújtja a kertés házat, amelyben a nagyapjával élt – tudatos utalás Lenz regényére: a magyaróra utal a németóra – és a balkáni szépségre emlékeztető idegen nőnek meséli tovább ugyanazt a történetet, amelyet számtalanszor elmondott már. Kerekesszékből mesél az idegen az idegennek. Ötven évvel ezelőtt jelent meg az *Egy Makró emlékiratai*, most hetvenöt éves koromban mondhatom, hogy ez az idegenség-motívum szüntelenül felbukkan a műveimben. A *Balkáni szépség avagy a Slemil fattyújának* végén egy Kosztolányi parafrázis feltárja az idegenség káoszát, minden ellentmondását.